

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВНУТРІШНІХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті висвітлено питання про співвідношення норм і принципів міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, що застосовуються під час збройних конфліктів неміжнародного характеру. Проаналізовані положення основних документів у сфері міжнародного гуманітарного права, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру. До того ж, встановлено характер взаємодії норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Ключові слова: збройний конфлікт неміжнародного характеру, Женевські конвенції 1949 року, права людини, елементарні міркування гуманності.

Алямкін Р. В. Международно-правовой режим защиты прав человека при внутренних вооруженных конфликтах.

В статье освещены вопросы о соотношении норм и принципов международного права прав человека и международного гуманитарного права, применимого в период вооруженных конфликтов немеждународного характера. Проанализированы положения основных документов в сфере международного гуманитарного права, касающихся вооруженных конфликтов немеждународного характера. К тому же, установлен характер взаимодействия норм международного права прав человека и международного гуманитарного права, применимого во время вооруженных конфликтов немеждународного характера.

Ключевые слова: вооруженный конфликт немеждународного характера, Женевские конвенции 1949 года, права человека, элементарные соображения гуманности.

Alyamkin R. V. International Law Regime of Human Rights Protection in Internal Armed Conflicts.

The article highlights the relationship between the rules and principles of international human rights law and international humanitarian law applicable in armed conflicts of non-international character. The provisions of the key documents in the field of international humanitarian law related to armed conflicts of non-international character have been analyzed. In addition, the nature of interrelation between the international human rights law and international humanitarian law related to armed conflicts of non-international character.

Keywords: non-international armed conflict, the Geneva Conventions of 1949, Human Rights, elementary considerations of humanity.

Значна кількість внутрішніх збройних конфліктів, що сьогодні відбувається у світі, обумовлює потребу у дослідженні питання про співвідношення норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. У контексті збройного конфлікту, що сьогодні відбувається на території України, зазначене питання постає доволі гостро та набуває надзвичайної актуальності.

Окреслена проблематика знайшла незначне висвітлення у вітчизняній правовій доктрині, вона лише фрагментарно окреслена у загальних роботах присвячених міжнародному гуманітарному праву. Водночас ряд зарубіжних науковців досліджували цю проблематику, серед них, зокрема, Флек Д., Л. Моїр, Л. Перна, І. Сандез, Б. Цімерман, Ф. Мартін, Ш. Шаблі, Р. Вілсон, Дж. Сімон та інші.

Метою статті є визначення міжнародно-правових засад захисту прав людини під час неміжнародних збройних конфліктів. Досягнення поставленої мети передбачало вирішення таких завдань: по-перше, здійснення правового аналізу категорії збройний конфлікт неміжнародного характеру (внутрішній збройний конфлікт); по-друге, визначення та аналіз міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини, що застосовується під час збройних конфліктів неміжнародного характеру; по-третє, визначення характеру взаємодії відповідних норм міжнародного гуманітарного права та норм у сфері захисту прав людини.

Війна є невід'ємною частиною історії людства. Протягом тривалого часу війна залишалася поза правовим регулюванням. Перші міжнародно-правові норми гуманітарного спрямування з'явилися лише в середині XIX століття, коли за ініціативою Анрі Дюнана почав зароджуватися Міжнародний рух червоного хреста. Однак більшість міжнародно-правових норм, націлених на полегшення долі жертв війни, стосувалися лише міжнародних конфліктів.

Своєю чергою, доволі тривіально говорити про те, що внутрішні (неміжнародні) збройні конфлікти були звичайним явищем протягом всієї історії людства. Значна кількість збройних конфліктів

відбувається в межах кордонів однієї держави, конфронтація у таких конфліктах відбувається між урядовими силами держави та організованими озброєними групами або між збройними групами, що діють незалежно від держави. Такі збройні конфлікти прийнято називати неміжнародними і хоча, за визначенням, вони відбуваються не між суверенними державами, міжнародне право містить цілу систему норм, що врегульовують поведінку сторін у таких конфліктах.

Після Другої світової війни кількість внутрішніх збройних конфліктів значно перевищила кількість міждержавних війн, а завершення Холодної війни дало новий поштовх до розв'язання ще більшої кількості внутрішніх конфліктів. Такі конфлікти були більш тривалими та жорстокими. Якщо у ході міждержавних війн можна було очікувати, що сторони в цілому ставитимуться один до одного як рівні, добровільно приймають правила чесної боротьби і будуть вживати ефективних заходів щодо зменшення страждань, то у ході внутрішніх збройних конфліктів такого очікувати не доводиться.

Серед причин таких конфліктів можна назвати бажання повалити уряд і змінити його на інший або ж бажання однієї або декількох частин держави відділитися і здобути незалежність. Збройні опозиційні групи можуть ставити собі за мету невизнання державної влади, зміни політичного керівництва або збереження природних ресурсів (природні копалини, тропічні ліси тощо).

Право збройних конфліктів, що виникло у другій половині XIX – першій половині XX століття, передовсім стосується міжнародних війн. Водночас основні засади і принципи застосовуються і до неміжнародних збройних конфліктів: у будь-якому збройному конфлікті та за будь-яких обставин сторони мають дотримуватися елементарних міркувань гуманності, задля захисту жертв, зменшення людських страждань, а також зменшення шкоди, завданої об'єктам, що мають надзвичайно важливе значення для виживання. Отже, сторони конфлікту не є необмеженими ані у виборі засобів і способів ведення війни, ані у виборі цілей для нападу. Так само вони зобов'язані захищати жертв від впливів і наслідків війни. Ці основоположні ідеї відображені у нормах і принципах міжнародного гуманітарного права, яких має дотримуватися кожен і з огляду на гуманітарні міркування обмежувати застосування сили. Сторони конфлікту, що дотримуються цих норм і принципів вважаються такими, що поважають міжнародний правопорядок, а ті хто їх порушують та вчиняють міжнародні злочини мають бути притягнуті до міжнародної кримінальної відповідальності [1, с. 609].

Постає питання, чому право збройних конфліктів, що застосовується під час міжнародних конфліктів, не повною мірою застосовується під час конфліктів внутрішніх.

У минулому, держави наполягали на тому, що будь-яке втручання у внутрішні справи, включаючи внутрішні збройні конфлікти, є протиправним. Зазначений принцип було закріплено у Статуті Організації Об'єднаних Націй, зокрема п. 7 ст. 2 проголошує, що Статут не дає Організації Об'єднаних Націй права втручатися у справи, що за своєю суттю входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави, окрім ситуацій, що створюють загрозу миру, або актів агресії, за яких ООН має право вживати примусові заходи, передбачені Розділом VII Статуту [2].

З часом та з огляду на надзвичайну жорстокість внутрішніх збройних конфліктів, держави поступово почали визнавати необхідність певних правових норм, покликаних полегшити долю людей, що стали жертвами таких внутрішніх конфліктів. Більше того, держави визнали, що окремі ситуації не можна розглядати як суто внутрішні, а навпаки вони стосуються міжнародного співтовариства в цілому. Зміна у ставленні до подібних ситуацій і принципу невтручання дозволила розпочати роботу із кодифікації права внутрішніх збройних конфліктів. Однак, у цьому напрямку прогрес був набагато повільнішим порівняно із кодифікацією права міжнародних збройних конфліктів. Як наслідок право внутрішніх збройних конфліктів містить менше правових норм і є відокремленим від права міжнародних збройних конфліктів.

Спробуємо визначити ключові для нашого дослідження поняття, а саме збройний конфлікт та внутрішній (неміжнародний) збройний конфлікт.

Відповідно до визначення, запропонованого Міжнародним комітетом червоного хреста, збройний конфлікт – це збройне протистояння, що відбувається між державами, або тривале збройне протистояння між урядовою владою та організованими збройними угрупованнями, або ж лише між організованими збройними угрупованнями. Своєю чергою, внутрішній (неміжнародний) збройний конфлікт – це збройний конфлікт, що відбувається на території однієї держави і в якому війська жодної іншої держави не беруть участі. Прикладом внутрішнього збройного конфлікту може бути застосування збройних сил держави проти дисидентських або повстанських угруповань або збройне протистояння двох або більше збройних угруповань, що відбувається на території однієї держави, але не обов'язково із залученням регулярних збройних сил [3]. Так, збройні конфлікти поділяються на міжнародні і внутрішні (неміжнародні). Кваліфікація збройного конфлікту як міжнародного або внутрішнього має надзвичайне значення з точки зору права, оскільки застосовуються різні норми і правила ведення війни.

У контексті внутрішніх збройних конфліктів постає одне загальне питання, як збройна група може бути зобов'язана нормами міжнародного права, що були ухвалені державами проти яких вони ведуть бойові дії. Відповідь криється у фундаментальному принципі: міжнародні договори укладаються не від імені урядів, а від імені держав, що правомірно представляють свої народи. Звичаєве міжнародне право базується на практиці держав та *opinio juris* і відповідно є обов'язковим для їх народів. Загальні принципи права так само є обов'язковими для окремих осіб. Отже можна однозначно стверджувати, що права і обов'язки держав є правами та обов'язками народів, що формують ці держави. Це однозначно стосується норм і принципів гуманітарного захисту [1].

Кожна зі сторін внутрішнього збройного конфлікту зобов'язана дотримуватися основоположних гуманітарних принципів, закріплених у статті 3 спільній для всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року [4]. Зазначені положення розвинуті та доповнені Другим женецьким протоколом 1977 року [5]. Стаття 3, спільна для Женевських конвенцій, і Другий Женевський протокол мають однакову юридичну силу для всіх сторін внутрішнього збройного конфлікту (як для урядових військ, так і для повстанців).

Крім того, як урядові збройні сили, так і війська повстанців мають дотримуватися положень окремих міжнародних договорів, що поширюють свою дію на внутрішні збройні конфлікти, зокрема, Протоколу про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв 1996 року [6] та Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року [7]. Застосовується також і звичаєве міжнародне право, насамперед це стосується основних принципів права збройних конфліктів (гуманізму, рівного ставлення, недискримінації, обмеження, захисту жертв війни, добропорядності і законності [8]). Міжнародний Суд ООН зазначив, що положення спільної статті 3 відображають елементарні міркування гуманності, що застосовуються, відповідно до звичаєвого міжнародного права, під час будь-яких збройних конфліктів.

У контексті нашого дослідження необхідно розкрити питання про те, як співвідноситься і взаємодіє міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини. Обидві галузі міжнародного права застосовуються під час внутрішніх збройних конфліктів, міжнародне гуманітарне право з огляду на спеціальні положення та звичаєвий характер окремих норм, право прав людини з огляду на те, що воно встановлює правовий режим відносини між державою та її громадянами.

Однак між правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом є суттєві відмінності. По-перше, гуманітарне право покликане обмежити лиха війни, а право прав людини захистити людину від свавільних дій. Ці дві галузі права розвивалися паралельно і сьогодні лишаються відокремленими, хоча й тісно пов'язаними, галузями міжнародного права. По-друге, гуманітарне право, застосовне під час внутрішніх збройних конфліктів, є обов'язковим для всіх сторін конфлікту (як для урядових військ, так і для організованих збройних груп), тоді як право прав людини створює зобов'язання лише для уряду. По-третє, міжнародне гуманітарне право є обов'язковим і немає жодних виключень, тоді як міжнародні договори у сфері захисту прав людини часто містять положення, що передбачають можливість відступу від закріплених прав за певних обставин. Як приклад можна навести Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Відповідно до частини першої статті 4 під час надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань, але лише тією мірою в якій це вимагає гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [9].

Подібне положення можна знайти у статті 15 Європейської конвенції про права людини: «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [10].

Війна, або ж у контексті нашого дослідження громадянська війна, безперечно є ситуацією, що може загрожувати життю нації, а тому і Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод прямо вказує на це як на підставу, що виправдовує відступ держави від виконання зобов'язань.

Звісно, суспільна небезпека може виникати і без внутрішнього збройного конфлікту. Так, Європейський суд з прав людини вважає, що відхилення від положень конвенції є можливим лише у виключних кризових ситуаціях, що впливають на все населення і становлять під загрозу організоване життя суспільства певної держави [11]. Відповідно, інші ситуації (наприклад, природні катастрофи, неврожай і голод, епідемія або ж спланована терористична кампанія) також можуть загрожувати нації і зрештою стати підставою для невиконання положень конвенції. З іншого боку, внутрішній збройний

конфлікт не обов'язково означає настання обставин, що можуть виправдати відступ від конвенційних положень, або ж що держава не буде виконувати свої зобов'язання. За такої ситуації відповідні інструменти у сфері захисту прав людини будуть діяти одночасно із спільною статтею 3. За більш складних ситуацій, коли застосовуються положення Другого додаткового протоколу, будуть діяти лише ті положення договорів у сфері прав людини, відхилення від яких заборонене (а також положення спільної статті 3). Умови за яких Протокол II вступає в силу роблять більш імовірним настання обставин, що можуть стати підставою правомірного відхилення від конвенційних норм. Зокрема стаття 1 Додаткового протоколу II встановлює: «1. Цей Протокол розвиває й доповнює статтю 3, загальну для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, не змінюючи існуючих умов їх застосування, застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол.

2. Цей Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами».

Водночас слід зазначити, що договори у сфері захисту прав людини продовжують діяти навіть під час збройних конфліктів. Міжнародний Суд ООН, у своєму *Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування* зазначив, що захист, який надає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за виключенням випадків передбачених статтею 4 Пакту [12].

Більше того, відступ буде правомірним лише у тому випадку, якщо він відповідатиме іншим міжнародно-правовим зобов'язанням. Це положення має принципове значення під час внутрішніх збройних конфліктів і означає, що навіть якщо від окремих прав людини можна відступити з огляду на положення конкретного інструменту, в якому вони закріплені, відступ від таких прав стає неможливим, якщо вони захищені нормами гуманітарного права.

Таким чином, міжнародні договори у сфері захисту прав людини залишаються надзвичайно важливими навіть під час внутрішніх збройних конфліктів. Ймовірно найважливішим є те, що міжнародно-правові інструменти у сфері захисту прав людини сприяють розширенню та уточненню різноманітних режимів захисту, що забезпечуються гуманітарним правом, шляхом прирівнювання зобов'язань у сфері захисту прав людини до елементарних міркувань гуманності, закріплених у спільній статті 3. Крім того, норми у сфері захисту прав людини можуть застосовуватися одночасно із нормами міжнародного гуманітарного права, що сприятиме наданню ширшого режиму захисту, у тому випадку, якщо держава вирішить не відступати від взятих на себе зобов'язань (або ж встановить, що вона не може правомірно від них відступити з огляду на інші свої міжнародні зобов'язання). Держави не можуть відступати від окремих зобов'язань у сфері захисту прав людини (наприклад право на життя). Механізми забезпечення виконання зобов'язань, що передбачені у міжнародно-правових інструментах з прав людини потенційно можуть використовуватися як альтернативні засоби забезпечення дотримання режиму гуманітарного захисту під час збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Fleck D. The Handbook of International Humanitarian Law – Second Edition / Dieter Fleck. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 770 p.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_010/conv
3. The Law of Armed Conflict: Basic Knowledge // ICRC Official Web-Site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/law1_final.pdf
4. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/995_200

6. Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (Протокол II з поправками, внесеними 3 травня 1996 року), що додається до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_310

7. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_379

8. Строителев А. Принципы права вооруженных конфликтов и их использование / А. Строителев // Обозреватель. – 2012. – № 7. – С. 15.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv

10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

11. Case of Lawless v. Ireland, Judgement of 1 July 1961. – E.C.H.R. // ECHR Official Web-Site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/web/services/content/pdf/001-57518?TID=gzIzquysni>

12. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, ICJ Reports, 1996 // ICJ Official Web-site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf>

* Алякін Руслан Володимирович – кандидат юридичних наук, завідувач сектору практики законотворчості зарубіжних країн відділу теорії та практики законотворчої діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України.